

Lainanimistöntutkimuksen näkökulmia¹

RITVA LIISA PITKÄNEN

Lainanimistöntutkimuksella on Suomessa yhtä pitkät perinteet kuin nimistöntutkimuksella yleensä. Enimmäkseen on keskitytty selvittämään suomalais-ruotsalaista lainanimistöä. Syynä on paljolti ollut se, että lainanimistö on ollut ennen kaikkea ruotsin kielen tutkijoiden mielenkiinnon kohteena.

Yleiskuva tästä tutkimuksesta jää kuitenkin jossain määrin epäselväksi, sillä lainanimiä on yleensä käsitelty vain yksittäisinä etymologiointiongelmoina tai varsinaiseen tutkimusaineistoon kuulumattomana nimistön jäännöseränä. Ajan kuluessa lainanimien analyysi on kumminkin selkiintynyt ja syventynyt. Seuraavassa pyrin hahmottelemaan aiemman tutkimuksen näkökulmia ja kehitystä ja sijoittamaan oman tutkimukseni lainanimistöntutkimuksen kenttään.

Etymologinen tutkimus osoitti jo viime vuosisadalla nimistöihin sisältyvän vieraan aineksen: Saksassa löydettiin slaavilaisia, Ranskassa ja Englannissa kelttiläisiä nimiä jne. Suomessa nimistön vieras aines löytyi sanastontutkimuksen kautta, eikä lainasanojen ja lainanimien välillä tehty alkuaan mitään eroa. Nimiä ja sanoja käytettiin yhtä lailla kielen äännekehitysten dokumentointiin ja ikäämiseen. Ralf Saxénia on pidettävä suomesta ruotsiin lainattujen nimien ensimmäisenä tutkijana. Hän käytti nimistöä jonkinlaisena täydennysaineistona, »vanhimpana ja tärkeimpänä lainasanojen ryhmänä», tutkimuksessaan »Finska lånord i östsvenska dialekter», joka painettiin 1895—98.

Lainanimistöntutkimuksen alkuaikoina ei huomattu vain suomenkielistä ainesta ruotsinkielisten seutujen nimistössä vaan vastaavasti yritettiin löytää germaanisperäistä nimistöä suomenkielisiltä alueilta (esim. Saxén 1905, Pipping 1918). Tällaisten vieraiden ainesten löytyminen nimistöstä johti asutushistoriallisiin tulkintoihin, jopa kansallisuuskamppailuun germaanisten ja suomalaisten ainesten löytäjien välillä (esim. Ojansuu 1920).

Alkuunsa tutkimuksessa kiinnitettiin epämääräisesti huomio vierasperäisiin

¹ Väittelynalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 4. kesäkuuta 1985.

nimiin ja pohdittiin, mistä kielestä nimet ovat lähtöisin. Esimerkiksi ruotsalaisen Pohjanmaan pitäjännimet *Munsala* ja *Purmo* todettiin suomalaislähtöisiksi. Tällainen tarkastelutapa toi nähtäväksi myös ns. hybridit eli sellaiset nimet, joihin sisältyy kahden kielen aineksia, kuten esim. nimiin *Mustviken* ja *Kaitmossen*. Suomessa tämän nimityypin huomasi jo kaksikymmenluvun alussa T. E. Karsten tutkimuksessaan »Svensk bygd i Österbotten», mutta hän tyytyi vain toteamaan nimielementtien erikielisen alkuperän pohtimatta sen enempää nimien syntyä.

Vasta paljon myöhemmin näiden ns. sekanimien alkuperä on otettu varsinaisesti pohdittavaksi. Kuusikymmenluvun alussa ilmestyneessä artikkelissaan »Finsk-svenska blandnamn i Österbotten» Lars Huldén esitteli erityyppiset sekanimet ja osoitti, etteivät ne kaikki ole lainkaan lainanimiä. Puhtaasti ruotsalaisiksi nimimuodosteiksi osoittautuivat esim. *Stor-* ja *Lillmustlax*-tyyppiset nimet. Niissä lainanimeen *Mustlax* on liitetty ruotsalainen määräite. Samoin ruotsalaisten muodostamia ovat *Mustlaxviken*-tyyppiset nimet, joissa lainanimeen on liitetty ruotsalainen paikan lajia ilmaiseva perusosa. Suurin huomio nimityyppien selvittelyssä kohdistuu *Mustviken*-tyyppisiin nimiin, joissa näyttää olevan suomalainen määräite ja ruotsalainen perusosa.

Sekanimien selvittely toi lainanimistöntutkimukseen uuden näkökulman. Tarkastelun kohteeksi tuli lainanimien lisäksi myös alkuperäinen nimi, ja huomio kiintyi keskeisesti lainanimien syntyyn ja itse lainaustapahtumaan.

Keskieuropalaisessa nimistöntutkimuksessa lainanimien syntykysymykseen oli päästy jo paljon aiemmin ja aivan eri teitä kuin Suomessa. Itävaltalainen Eberhard Kranzmayer toi lainanimistöntutkimukseen kolmikymmenluvun alussa julkaisemassaan artikkelissa »Zur Ortsnamenforschung im Grenzland» käsitteen *nimipari*, jolla hän tarkoitti kaksikielisellä alueella tavattavia saman paikan erikielisiä nimiä. Lainaustavan mukaan hän erotti kolmenlaisia pareja. Yhtenä ryhmänä olivat *käännösparit*, joissa alkuperäinen nimi on käännetty lainanottajakieleen. Suomen nimistössä käännöspari on esim. *Nystad* — *Uusikaupunki*. Tavallisinta tyyppiä edustavat ns. *lainaparit*, joissa alkuperäinen nimi on lainattu mukauttamalla se äänteellisesti lainanottajakieleen. Tällainen mukaelpari on esim. *Borgå* — *Porvoo*. Kolmantena nimiparityyppinä Kranzmayerilla ovat ns. *riippumattomat parit*. Niissä kyse ei ole ollenkaan lainanimistä vaan tapauksista, joissa samalla paikalla on kaksi toisistaan riippumatonta erikielistä nimeä. Esimerkkinä on pari *Turku* — *Åbo*.

Nimipariajattelu toi vielä selvemmin esiin sen tärkeän seikan, että nimeä lainattaessa ollaan tekemisissä kahden eri nimen, alkuperäisen nimen ja lainanimen, kanssa. Nimen lainaamisessa on siis kyse uudesta nimenannosta. Esim. ruotsiin lainattu *Mustlax* tai *Svartviken* on aivan toinen ja toisella tavalla syntynyt nimi kuin alkuperäinen suomen *Mustalaksi*. Lainaaminen on ni-

men ottamista toisen kielen nimistöön tiettyä lainaustapaa käyttäen.

Nimiparitutkimus tuli Suomeen vasta kuusikymmenluvulla (esim. Valta-vuo-Pfeifer 1975), eikä se ole saanut mainittavaa suosiota. Suomen lainanimi-todellisuus ei näet oikein vastaa sen yksinkertaista kaavaa. Lainatapaukset eivät aina ole nimipareja, vaan usein jommassakummassa tai kummassakin kielessä on vaihtoehtoisia nimiä, eli lainasuhteet ovat nimiparisuhdetta seka-vammat. Esim. ruotsin *Broby*-nimellä on suomessa vastineet *Ruupyy*, *Ruukylä* ja *Siltakylä*. Usein tavataan myös sellaisia nimipareja, joiden kumpikaan jä-sen ei ole alkuperäinen vaan pari koostuu lainasta ja takaisinlainasta. Esim. nimiparissa *Ron* — *Ruuni* ruotsalaisten käyttämä *Ron* on laina suomen *Ruona*-nimestä, ja nykyinen suomalainen nimimuoto *Ruuni* on siis takaisinlaina. Li-säksi entisillä kieliraja-alueilla on runsaasti lainanimiä, jotka ovat käytössä vain lainanottajakielessä. Nimiparin toinen jäsen, alkuperäinen nimi, on ka-donnut. — Kranzmayerin nimiparitutkimusta suomalaisen lainanimiaineiston kannalta on laajemmin käsitellyt Aino Naert (1980).

Varsinainen lainanimitutkimus on keskittynyt itse lainanimiin, niiden muodon ja synnyn selvittelyyn. Tällä tavalla on tutkittu lainanimityyppejä ja lainaustapoja viime vuosikymmenellä toteutetussa »Kieliraja-alueiden pai-kannimistöt» -tutkimushankkeessa. Sen tuloksia on julkaistu Onomassa 1977 (Kiviniemi ym.) ja sarjassa NORNA-rapporter 1980 (Zilliacus).

Uudessa tutkimuksessa on kuitenkin myös muita näkökulmia. Typologi-nessa vedenkokoumannimiä käsittelevässä erikoistutkimuksessaan »Sjönam-nen i Karlebynejden» (1978) Peter Slotte on selvittänyt erilaisten ruotsalais- ja suomalaisperäisten nimityyppien esiintymistä ja pohtinut niiden ikää ja suh-detta toisiinsa. Tässä tutkimuksessa lainanimiä käsitellään osana koko nimis-töä.

Oma, Turunmaan saariston suomalaista lainanimistöä käsittelevä tutki-mukseni on erikoinen sekä aineistoltaan että tavoitteiltaan. Aineistona on ruotsinkielisten käytössä oleva lainanimistö, josta on yritetty systemaattisesti rekonstruoida esiin alkuperäinen suomalainen nimistö. Tutkimus lähtee lai-nanimistä, mutta päätelmät koskevat hävinnyttä alkuperäisnimistöä ja sen taustaa.

On siis olemassa monentyyppisiä lainanimiä. Alan tutkimuksessa on paljon pohdittu niiden syntyä ja keskinäisiä suhteita. Kiinnostavia mutta vähemmän esillä olleita kysymyksiä ovat, missä määrin eri lainanimityyppejä esiintyy ja miten ne pystytään tunnistamaan kielirajaseutujen nimistöistä.

Yleisimpänä tyyppinä ovat mukaelmat, esim. *Mossala* nimestä *Mustasalo* ja *Keitsor* nimestä *Kaitasaari* (Zilliacus 1980: 325, 344—345). Mukaelmia on yleensä pidetty vanhimpana lainanimityyppinä. Niiden on selitetty syntyneen siinä kielikosketusten vaiheessa, jossa lainaajat eivät ole vielä osanneet kään-tää toiskielisiä nimiä. Kaikkein pisimmälle menevissä arvioinneissa mukaile-

mista on pidetty pelkkänä yksinkertaisena, mekaanisena äänteiden matkimisena, joka ei ole vaatinut lainaajilta minkäänlaista lainanantajakielen taitoa (esim. Pellijeff 1966: 87).

Selitykset eivät kuitenkaan vakuuta. Ummikot eivät olisi kyenneet lainaamaan nimiä, koska he eivät olisi pystyneet edes tunnistamaan puheesta paikannimiä. Nimien lainautumisen edellytyksenä on varmaan aina ollut jonkinvertainen kaksikielisyys. Lisäksi vanhan ja uuden väestön välillä on pitänyt olla sellaista yhteistoimintaa, joka on vaatinut paikoista puhumista ja asioista sopimista.

Käännöslainojen, sellaisten kuin *Svartviken* nimestä *Mustalaksi*, on todettu olevan yleensä suhteellisen nuoria. Suomen ja ruotsin kielen rajalla niitä näyttää syntyneen ennen muuta tällä vuosisadalla erilaisten asutusmuutosten yhteydessä, osittain kielipoliittisista syistä (Pitkänen 1976: 158; Zilliacus 1980: 342—345). Käännöslainojen nuoruutta on perusteltu sillä, että ne ovat vaatineet lainaajilta melko hyvää lainanantajakielen sanaston tuntemusta (esim. Pellijeff 1966: 87—88). Tutkimusten antama kuva saattaa kuitenkin olla vailtainen ja perustua ehkä vain viime vuosikymmenien tilanteeseen. Ainakin Keski-Euroopasta on osoitettu hyvinkin vanhoja käännöslainoja (Kranzmayer 1934: 111—112).

Mukaillen on lainattu ennen muuta vakiintuneita propreja: vanhoja asutusnimiä, perinnäisiä luontonimiä ja hämärtyneitä nimiä. Siihen aikaan, kun nimiä ryhdyttiin lainaamaan, tällaista ainesta ei ole voinut juuri olla. Tutkimukseni mukaan vanhin lainanimistö koostuu ennen kaikkea tavallisista, paikkojen ulkoista olemusta tai käyttöä kuvanneista nimityksistä. Kun lainaamisen on täytynyt tapahtua jokseenkin kaksikielisessä yhteisössä, tuntuu todennäköiseltä, että tällaisia nimiä on lainattu myös kääntämällä, jolloin on voitu ilmaista nimen elävä asiasisältö myös toisella kielellä.

Esimerkiksi Turunmaan saaristossa vanhaan nimikerrostumaan saattaa sisältyä paljonkin käännöslainoja.² Niitä vain ei ole pystytty tunnistamaan, koska alkuperäiset suomalaiset nimet ovat hävinneet. On mahdollista, että aivan tavallisen näköisten ruotsalaisten nimien joukossa on käännettyjä nimiä. Ainoa mahdollinen keino niiden erottamiseksi on nimen levinnän tutkiminen. Käännöslainoiksi voi epäillä sellaisia nimiä, jotka sijoittuvat suomalaisalueiden rajamaille ja joita ei ole lainkaan esim. Ahvenanmaalla. Sellaisia nimiä ovat mm. *Krokholmen* ja *Bastuholm*, *Riviken* ja *Svartviken*.

Joidenkin tavallisten nimityyppien vähyys tai puuttuminen lainanimistöstä voi sekin olla merkinä tällaisten nimien lainaamisesta kääntämällä. Niinpä

² Vanhojen kaksikielisten alueiden nimistöihin mahdollisesti sisältyviin käännöslainoihin on kiinnitetty huomiota myös Keski-Euroopassa (Kranzmayer 1934: 115—116) ja Ruotsissa (Dahlstedt 1984).

Turunmaan saariston lainanimistössä ei ole kuin muutama *Suuri-* ja *Korkea-*määritteinen nimi, vaikka niitä on muualla lounaissaaristossa. Saariston ruotsalaisessa nimistössä taas on runsaasti *Stor-* ja *Hög-*nimiä, joista osa saattaa olla käänöslainoja.

Käänösnimien erikoistyyppinä ovat erisnimen sisältävät nimet, sellaiset kuin *Heikinpelto* — *Heikkisäkern* ja *Iso Mustasaari* — *Stora Mussor*. Näistä tosin *Mustasaarentie* — *Mussorvägen* -tyyppiset ns. liitynnäiset todennäköisesti puuttuvat kaikista vanhoista nimistöistä. Liitynnäiset ovat näet periaatteessa sekundaaria, myöhemmin syntyneitä nimistöä. Vanhimmassa nimikerrostumassa niitä tuskin on vielä ollut.

Sitä todennäköisempää on, että varhaiseen nimistöön on sisältynyt nautintaan liittyviä henkilön- ja paikannimikantaisia nimiä, sellaisia kuin esim. *Ytintarha*, lainattu muodossa *Yttar*, ja *Hangankaita*, lainattu muodossa *Hangankait*. Åke Granlundin tutkimusten mukaan (1972) tällaiset nimet ovat olleet erityisen tavallisia uudisasutusalueilla.

Erikoistyyppinä ovat myös ns. osamukaelmat, *Mustviken*-tyyppiset nimet, joissa alkuosa on mukailtu ja jälkiosa käännetty. Tällaisten nimien syntyä on selitetty eri tavoin, mm. perusosan käänöksen tai rekonstruoinnin avulla (Huldén 1963: 128—130; Slotte 1978: 154—159; Pellijeff 1980: 23; Zilliacus 1980: 320—321). Joka tapauksessa ne ovat lähisukua *Mustlaxviken* ja *Pilkholmen* -tyyppisille ns. epeksegeettisille lainanimille. Niissä varsinkin outoon, yksiosaiseen nimeen, esim. saarennimeen *Pilk*, on liitetty paikan lajia selvittävä perusosa.

Myös esim. *Mustviken*-tyyppisissä tapauksissa on ilmeisesti ollut samanlainen tarve tarkoitteen määrittämiseen. Vastaavalla tavalla on silloin yhdistetty vanhan nimen määrite *Must-* ja paikan lajia ilmaiseva perusosa *viken*. Lainaanmistapa on ollut varsin käytännöllinen, koska näin syntyneestä *Mustviken*-nimestä suomenkieliset ovat edelleen tunnistaneet nimen *Mustalaksi* ja toisaalta ruotsinkieliset ovat ymmärtäneet, että kyseessä on lahdennimi.

Nimistöihin saattaa kätkeytyä tällaisia nimiä huomattavasti oletettua enemmän. Osamukaelmia on nimittäin vaikea erottaa tavallisista, määritteiltään etymologisesti hämäristä nimistä erityisesti Turunmaan saariston kaltaisilla seuduilla, joilta alkuperäisnimet ovat hävinneet. Tällaisilla alueilla osamukaelmiksi voi epäillä kaikkia sellaisia nimiä, joiden alkuosaa ei pystytä vakuuttavasti selittämään perusosan kielellä.

Lainoiksi voivat osoittautua varsinkin sellaiset nimet, joiden määrite on perusosan kielessä yksittäinen ja ilmauksena outo mutta on selitettävissä toisella kielellä. Useimmiten osamukaelmien löytäminen vaatii kieliraja-alueiden nimistön levintöjen tuntemista. Esim. Kemiönsaaren kylännimi *Lemnäs* on ruotsalaisessa nimiympäristössään aivan yksinäinen, mutta saaristossa on muita *Lemp-*alkuisia nimiä, jotka selvästi liittyvät suomen *Lempi*-nimiin.

L Ä H T E E T

- DAHLSTEDT, KARL-HAMPUS 1984: Finska ortnamn mitt i Ångermanland. — Namn och bygd 72.
- GRANLUND, ÅKE 1972: Uudenmaan asuttaminen paikannimien valossa. — Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja 52. Vaasa.
- HULDÉN, LARS 1963: Finsk-svenska blandnamn i Österbotten. — Namn och bygd 50.
- KARSTEN, T. E. 1921—23: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. I—II. SLS 155, 171. Helsingfors.
- KIVINIEMI, EERO—HARLING-KRANCK, GUNILLA—SLOTTE, PETER—PITKÄNEN, RITVA LIISA 1977: Der Namenbestand an der finnisch-schwedischen Sprachgrenze. — Onoma 21: 1—2. Leuven.
- KRANZMAYER, EBERHARD 1934: Zur Ortsnamenforschung im Grenzland. — Zeitschrift für Ortsnamenforschung 10: 2. München und Berlin.
- NAERT, AINO 1980: Klassifikationen av ortnamn inom ett finskt-svenskt språkkontaktområde. — Ortnamn och språkkontakt. NORNA-rapporter 17. Uppsala.
- OJANSUU, HEIKKI 1920: Suomalaista paikannimitutkimusta I. Turku.
- PELLIJEFF, GUNNAR 1966: Ortnamslån. Några synpunkter. — Namn och bygd 54.
1980: Ortnamn i språkkontakt. — Ortnamn och språkkontakt. NORNA-rapporter 17. Uppsala.
- PIPPING, HUGO 1918: Finländska ortnamn. Helsingfors.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1976: Tvåspråkighet och namnbruk. — Rapport från NORNAs symposium Ortnamn och samhälle. SLS 472. Borgå.
- SAXÉN, RALF 1985—98: Finska lånord i östsvenska dialekter. Språkhistoriska studier. Stockholm.
1905: Språkliga bidrag till Den svenska bosättnings historia i Finland I. Egentliga Finland, Satakunta och södra Österbotten. Helsingfors.
- SLOTTE, PETER 1978: Sjönamnen i Karlebynejden. En undersökning av huvudledstyperna. Acta Academiae Aboensis A (Humaniora) 55: 5. Ekenäs.
- VALTAVUO-PFEIFER, RITVA 1975: Svenska skärgårdsnamn i norra Satakunta. Folkmålstudier 25. Helsingfors.
- ZILLIACUS, KURT 1980: Ortnamnsförråden vid språkgränsen i Finland. — Ortnamn och språkkontakt. NORNA-rapporter 17. Uppsala.

Aspekte der Lehnnamenforschung

RITVA LIISA PITKÄNEN

Schon die früheste Namengutforschung in Finnland beschäftigte sich mit Lehnnamen. Anfangs suchte man nach fremden Elementen im Namengut: finnische Namen in schwedischsprachigen Gebieten und germanische Namen in finnischsprachigen Gebieten (Saxén, Karsten, Pipping). Die Forschung konzentrierte sich ausschließlich auf Lehnnamen, aus denen sprach- und siedlungsgeschichtliche Schlußfolgerungen gezogen wurden. Erst

die Klärung der sog. hybriden Namen mit Elementen aus zwei Sprachen (Huldén) brachte zusätzlich zu den Lehnnamen auch den genuinen Namen ins Spiel. Dabei richteten die Forscher ihre Aufmerksamkeit vor allem auf die Entstehung der Lehnnamen und den eigentlichen Vorgang der Entlehnung.

Man hat festgestellt, daß die Namenspaarforschung, die vor allem in Mitteleuropa frequentiert wird (Kranzmayer), sehr schlecht für das Material der Lehnnamen Finnlands geeignet ist. So hat sich die Forschung der letzten Zeit weitgehend auf die Klärung der Lehnnamen selbst, auf ihre Form und ihre Entstehung konzentriert.

Der abschließende Teil des Aufsatzes behandelt die Typen der finnisch-schwedischen Lehnnamen. Den häufigsten Typ bilden Nachbildungen, z. B. *Mossala* nach dem Namen *Mustasalo* (eigtl. 'schwarze Einöde'). Den zweiten Haupttypus stellen die Übersetzungen, z. B. *Svartviken* 'Schwarze Bucht' aus dem Namen *Mustalaksi*. Den Untersuchungen nach scheint es bedeutend weniger Lehnübersetzungen als Nachbildungen zu geben. Wahrscheinlich sind jedoch im Namengut der alten Sprachgrenzgebiete mehr Lehnnamen enthalten als bisher vermutet. Sie lassen sich nur schwer als solche identifizieren.

Ein problematischer Typ hinsichtlich

der Identifizierung von Lehnnamen liegt auch vor in den sog. Teilnachbildungen, Namen vom Typ *Mustviken*, wo die erste Komponente nachgeahmt, die zweite übersetzt ist. Es scheint, als könne man die Übersetzungen und die Teilnachbildungen nur mittels der Verbreitung des Namengutes in den Sprachgrenzbereichen identifizieren.

Die Entlehnung von Namen hat wohl immer eine gewisse Zweisprachigkeit und eine gewisse Gemeinschaft zwischen alter und neuer Bevölkerung vorausgesetzt: man hatte dann auch über Orte und Ortschaften zu sprechen und bestimmte Dinge zu vereinbaren.